

РОЗДІЛ 3

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.2

БІЗНЕС-ІНКУБАТОР ЯК ОБ'ЄКТ ІНФРАСТРУКТУРИ ПІДТРИМКИ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ПРАВОВИЙ СТАТУС І КЛАСИФІКАЦІЯ

BUSINESS INCUBATOR AS AN OBJECT OF INFRASTRUCTURE SUPPORT FOR SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP: LEGAL STATUS AND CLASSIFICATION

Мачуський В.В.,

к.ю.н., професор кафедри правового регулювання економіки

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Стаття присвячена проблемним питанням правового статусу бізнес-інкубатора як об'єкта інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва. Обґрунтовуються пропозиції щодо вдосконалення законодавства, спрямованого на правову регламентацію діяльності інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва в Україні.

Ключові слова: підприємництво, мале і середнє підприємництво, бізнес-інкубатор, інфраструктура.

Стаття посвячена проблемним вопросам правового статуса бизнес-инкубатора как объекта инфраструктуры поддержки малого и среднего предпринимательства. Обосновываются предложения по совершенствованию законодательства, направленного на правовую регламентацию деятельности инфраструктуры поддержки малого и среднего предпринимательства в Украине.

Ключевые слова: предпринимательство, малое и среднее предпринимательство, бизнес-инкубатор, инфраструктура.

The article is devoted to the problematic issues of the legal status of a business incubator as an object of the infrastructure for supporting small and medium-sized businesses.

The author substantiates the provision that at the moment the current Ukrainian legislation contains two approaches to determining the place and role of the business incubator in the infrastructure of supporting small and medium-sized businesses.

The first approach defines the purpose of the business incubator's activities as the development, production and sale of innovative products, products or services. These business incubators are recognized as innovative enterprises and the volume of innovative products, products or services produced by them in monetary terms should exceed 70 percent of the total volume of products and services produced.

The second approach relates business incubators to the infrastructure facilities supporting small and medium-sized businesses, whose activities are aimed at developing small and medium-sized businesses, promoting their products (works, services) to domestic and foreign markets.

Thus, in general terms, according to the current legislation, business incubators are recognized as producers of innovative products, products or services (innovative enterprises), and objects of infrastructure supporting small and medium-sized businesses, whose activities are aimed at the development of small and medium-sized businesses.

In other words, business incubators are both subjects of innovation activity and objects of infrastructure supporting small and medium-sized businesses. This circumstance places business incubators on practically mutually exclusive functions and a legal point of view reduces the effectiveness of legal regulation in the field of entrepreneurship.

The article substantiates proposals on improving legislation aimed at clarifying the legal status of a business incubator with the aim of improving the legal regulation of the infrastructure of supporting small and medium-sized businesses in Ukraine.

Key words: entrepreneurship, small and medium business, subjects of small and medium business, business incubator, infrastructure.

Інтеграція України в Європейський правовий простір об'єктивно викликає необхідність критичного осмислення законодавчого забезпечення інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва, уточнення понятійного апарату, що застосовується в межах правового забезпечення вказаної інфраструктури, з метою вдосконалення законодавства в сфері підприємництва в Україні

Створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього підприємництва в Україні реалізується через принцип доступності об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва для всіх суб'єктів малого і середнього підприємництва. До об'єктів інфраструктури належать, зокрема, бізнес-інкубатори, які провадять діяльність, спрямовану на розвиток суб'єктів малого і середнього підприємництва. Нині має місце законодавча невизначеність поняття бізнес-інкубатора, що на практиці викликає непорозуміння стосовно правового статусу останнього, призводить до неоднозначного тлумачення послуг, які мають надавати бізнес-інкубатори, що, своєю чергою, утруднює розбудову належної інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва в Україні.

Дослідженню питань інкубування бізнесу присвячена значна кількість праць вітчизняних учених. Так, важливи-

ми є праці А.Б. Немченко, Т.Б. Немченко, Л.С. Безуглої, М.Г. Долгополова, Р.І. Завадяка, Я.Ф. Копусяка, Л.Т. Шевчук. Водночас переважна більшість праць, в яких висвітлюються проблеми створення і функціонування бізнес-інкубаторів як об'єктів інфраструктури розвитку малого і середнього підприємництва, належить ученим-економістам, а питання саме правового забезпечення діяльності бізнес-інкубаторів залишаються дослідженими не достатньою мірою.

Мета цієї статті полягає у викладенні результатів дослідження особливостей правового статусу бізнес-інкубаторів як об'єктів інфраструктури розвитку малого і середнього підприємництва у контексті встановлення видів бізнес-інкубаторів, вироблення практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності законодавства в сфері малого і середнього підприємництва в Україні.

Більшість розвинених країн світу досягли значних успіхів у соціально-економічному розвитку завдяки цілеспрямованій та виваженій державній політиці, спрямованій на підтримку та розвиток малих та середніх підприємств, які є рушійною силою економіки [1, с. 118].

Так, суб'єкти малого і середнього підприємництва (далі – МСП) становлять 99% усіх підприємств в

Європейському Союзу і забезпечують більше ніж половину робочих місць в ЄС [2, с. 7].

Одним із об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва є бізнес-інкубатори. Як зазначають А.Б. Немченко і Т.Б. Немченко, бізнес-інкубатор – це один із варіантів поряд з «науковими центрами» і «бізнес-центрами» тих організаційних форм взаємодії науки і підприємництва, що являє собою складний багатофункціональний комплекс, який забезпечує сприятливі умови для ефективної діяльності новоутворених малих інноваційних фірм, які реалізують цікаві наукові ідеї [3, с. 37].

Своєю чергою Л.Т. Шевчук визначає бізнес-інкубатор як спеціалізовану організацію, яка надає комплекс послуг (бухгалтерських, юридичних, консалтингових, інформаційних, орендних, адміністративно-технічних) суб'єктам підприємницької діяльності на сприятливих умовах з метою їх адаптації до ринкового середовища [4, с. 178].

Л.С. Безугла розглядає бізнес-інкубатор як складний багатофункціональний комплекс, який забезпечує сприятливі умови для ефективної діяльності новоутворених малих та середніх фірм, які реалізують цікаві наукові ідеї [5, с. 13].

Р.І. Завадяк, Я.Ф. Копусяк, викладаючи теоретичні основи функціонування бізнес-інкубаторів і встановлюючи такі види бізнес-інкубаторів, як прибуткові, неприбуткові і бізнес-інкубатори, які функціонують при вищих навчальних закладах, водночас вказують на ту обставину, що досі законодавчо не визначено поняття бізнес-інкубатора, а у Господарському кодексі України взагалі не згадується така організація, як бізнес-інкубатор [6, с. 81].

На недостатній рівень розвитку бізнес-інкубаторів, зокрема через відсутність законодавчого регламентування діяльності останніх, вказують також В.Ф. Савченко і М.Г. Долгополов [7, с. 205].

Таким чином, у вітчизняній науковій літературі бізнес-інкубатор визначається як: 1) організаційна форма взаємодії науки і підприємництва; 2) спеціалізована організація, яка надає комплекс послуг суб'єктам підприємницької діяльності; 3) багатофункціональний комплекс для забезпечення ефективної діяльності новоутворених малих та середніх фірм.

Крім того, вітчизняними вченими вказується на законодавчу невизначеність поняття бізнес-інкубатора, відсутність законодавчої регламентації діяльності бізнес-інкубаторів, зокрема відсутність у Господарському кодексі України такої організації, як бізнес-інкубатор.

У цілому погоджуючись із наведеними поглядами вітчизняних вчених стосовно поняття і статусу бізнес-інкубатора, видається необхідним зауважити таке.

Чинне спеціальне законодавство України в сфері підприємництва, спрямоване на правову регламентацію бізнес-інкубаторів, містить суперечливі положення стосовно правового статусу бізнес-інкубатора як складника інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва.

Так, відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. [8] поняття бізнес-інкубатора, інноваційного бізнес-інкубатора, інноваційного центру, технопарку, технополісу тощо охоплюються поняттям інноваційного підприємства. Іншими словами, бізнес-інкубатор є видом інноваційного підприємства.

Водночас відповідно до статей 1, 16 Закону України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. інноваційне підприємство (інноваційний центр, технопарк, технополіс, інноваційний бізнес-інкубатор тощо) – підприємство (об'єднання підприємств), що розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти і (або) продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70 відсотків його загального обсягу продукції і (або) послуг.

Своєю чергою інноваційним підприємством визнається підприємство (об'єднання підприємств) будь-якої форми власності і таке підприємство може функціонувати у вигляді інноваційного центру, бізнес-інкубатора, технополісу, технопарку тощо.

Таким чином, з огляду на зміст наведених статей Закону України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р., бізнес-інкубатор є видом інноваційного підприємства будь-якої форми власності (приватне, державне, комунальне, змішаної форми власності), що розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70 відсотків його загального обсягу продукції і (або) послуг.

Зазначені інноваційні продукти і послуги визначаються як результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, що відповідає вимогам, встановленим Законом України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р.

Разом з тим у контексті підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва український законодавець одночасно визначає бізнес-інкубатори і як складник інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва.

Так, у положеннях ст. 14 Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва» від 22.03.2012 р. [9], зокрема, зазначено, що до об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва належать бізнес-інкубатори, основним завданням яких є сприяння розвитку малого і середнього підприємництва.

Відповідно до положень наведеної статті інфраструктурою підтримки малого і середнього підприємництва є підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, які провадять діяльність, спрямовану на розвиток суб'єктів малого і середнього підприємництва, їх інвестиційної та інноваційної активності, просування вироблених ними товарів (робіт, послуг), результатів інтелектуальної діяльності на внутрішній і зовнішній ринки.

Таким чином, виходячи зі змісту ст. 14 Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва» від 22.03.2012 р. діяльність бізнес-інкубаторів перш за все спрямована на розвиток суб'єктів малого і середнього підприємництва.

Отже, на даний момент чинне українське законодавство містить два підходи до визначення місця і ролі бізнес-інкубатора в сфері підприємництва.

Перший підхід визначає мету діяльності бізнес-інкубатора як розроблення, вироблення і реалізацію інноваційних продуктів, продукції чи послуг. Вказані бізнес-інкубатори визнаються інноваційними підприємствами і обсяг вироблених ними інноваційних продуктів, продукції чи послуг у грошовому вимірі має перевищувати 70 відсотків від загального обсягу вироблених продукції і послуг.

Другий підхід відносить бізнес-інкубатори до об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва, діяльність яких спрямована перш за все на розвиток суб'єктів малого і середнього підприємництва, просування вироблених ними товарів (робіт, послуг) на внутрішній і зовнішній ринки.

Таким чином, в узагальненому вигляді (відповідно до чинного законодавства) бізнес-інкубатори визнаються як виробниками інноваційних продуктів, продукції чи послуг (інноваційні підприємства), так і об'єктами інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва, діяльність яких спрямована на розвиток суб'єктів малого і середнього підприємництва.

Іншими словами, бізнес-інкубатори одночасно є суб'єктами інноваційної діяльності і об'єктами інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва. Зазначена обставина покладає на бізнес-інкубатори практично взаємовиключні функції, з правової точки зору

зменшує ефективність правового регулювання в сфері підприємництва.

Разом з тим, виходячи із загальних засад правового регулювання функціонування бізнес-інкубаторів, видається доцільним зауважити таке.

Правова регламентація створення і функціонування бізнес-інкубатора як суб'єкта господарювання здійснюється, зокрема, відповідно до норм, що містяться в Конституції України [10], Господарському кодексі України (далі – ГК) [11], Цивільному кодексі України (далі – ЦК) [12], а також уже названих законів України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. і «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва» від 22.03.2012 р.

Так, загальні положення щодо захисту прав усіх суб'єктів господарювання містяться в положеннях ч. 4 ст. 13 Конституції України, а саме: «Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і суб'єктів господарювання...».

У широкому сенсі, з огляду на положення ст. 55 ГК, бізнес-інкубатор необхідно визнати суб'єктом господарювання, що здійснює господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), має відокремлене майно і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

У вузькому сенсі, з огляду на положення ГК і спеціального законодавства, бізнес-інкубатор є суб'єктом господарювання, що провадить діяльність, спрямовану на розвиток суб'єктів малого і середнього підприємництва, їх інвестиційної та інноваційної активності, просування вироблених ними товарів (робіт, послуг), результатів інтелектуальної діяльності на внутрішній і зовнішній ринки. Вказана діяльність може бути визнана окремим видом господарської діяльності – інкубування бізнесу. Інкубування бізнесу як вид господарської діяльності має власне коло учасників: бізнес-інкубатори, суб'єкти малого і середнього підприємництва, органи державної влади і місцевого самоврядування, наділені відповідною компетенцією, споживачі і громадські організації.

Разом з тим бізнес-інкубатор як господарська організація може бути створений як юридична особа відповідно до ЦК і як підприємство відповідно до ГК.

Виходячи зі змісту глави 7 ЦК бізнес-інкубатор як юридична особа є організацією, створеною і зареєстрованою в установленому законом порядку (ст. 80 ЦК). Крім того, з огляду на загальний поділ на види юридичних осіб і організаційно-правові форми юридичних осіб, бізнес-інкубатор може бути створений у формі товариств, установ та інших форм, встановлених законом.

З огляду на загальний поділ товариств на підприємницькі і непідприємницькі, бізнес-інкубатор, створений у формі товариства, може бути як підприємницьким товариством, яке здійснює підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками, так і непідприємницьким товариством. Бізнес-інкубатор як підприємницьке товариство може бути створений лише у формі господарського товариства (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничого кооперативу. Бізнес-інкубатор, створений як непідприємницьке товариство, не має на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Вказаний поділ бізнес-інкубаторів на підприємницькі і непідприємницькі товариства певним чином кореспондується із положеннями ст. 3 ГК у частині поділу господарської діяльності на підприємництво і некомерційне господарювання.

Правовий статус бізнес-інкубатора як підприємства регламентується главою 7 ГК, яка має назву «Підприємство». В Україні підприємство визнається організаційною

формою господарювання і законодавчим визначенням «підприємство» охоплюються перш за все суб'єкти господарювання, створені компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування. Законодавець, вказуючи на пріоритет створення підприємств державними органами або органами місцевого самоврядування, обережно згадує і «інших» суб'єктів, які можуть бути засновниками підприємств.

Так, у ст. 62 ГК зазначено, що підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного ведення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому ГК та іншими законами. Привертає увагу та обставина, що законодавець визначає також і мету створення підприємств, а саме задоволення, насамперед суспільних, а потім особистих потреб.

З огляду на зміст ст. 63 ГК, бізнес-інкубатори, створені як підприємства, можуть бути таких видів: 1) приватні, що діють на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи); 2) колективні, що діють на основі колективної власності; 3) комунальні, що діють на основі комунальної власності громадян; 4) державні, що діють на основі державної власності; 5) бізнес-інкубатори, засновані на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності); 6) бізнес-інкубатор як спільне комунальне підприємство, що діє на довірчих засадах спільного фінансування (утримання) відповідними територіальними громадами.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу бізнес-інкубатор може бути унітарним підприємством або корпоративним підприємством.

Бізнес-інкубатори залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, зокрема до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємства. Бізнес-інкубатори як суб'єкти мікропідприємництва – це юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Бізнес-інкубатори як суб'єкти малого підприємництва – це юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Бізнес-інкубатори як суб'єкти великого підприємництва – це юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Інші бізнес-інкубатори належать до суб'єктів середнього підприємництва.

З огляду на наведені погляди вітчизняних учених, аналіз чинного законодавства України, видається можливим дійти таких висновків:

1. Нині чинне законодавство містить два підходи до визначення місця і ролі бізнес-інкубатора в сфері підприємництва. Перший підхід визначає мету діяльності

бізнес-інкубатора як розроблення, вироблення і реалізацію інноваційних продуктів, продукції чи послуг. Вказані бізнес-інкубатори визнаються інноваційними підприємствами і обсяг вироблених ними інноваційних продуктів, продукції чи послуг у грошовому вимірі має перевищувати 70 відсотків від загального обсягу вироблених продукції і послуг. Другий підхід відносить бізнес-інкубатори до об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва, діяльність яких спрямована перш за все на розвиток суб'єктів малого і середнього підприємництва, просування вироблених ними товарів (робіт, послуг) на внутрішній і зовнішній ринки.

2. Бізнес-інкубатор є суб'єктом господарювання, що провадить діяльність, спрямовану на розвиток суб'єктів малого і середнього підприємництва, їх інвестиційної та інноваційної активності, просування вироблених ними товарів (робіт, послуг), результатів інтелектуальної діяльності на внутрішній і зовнішній ринки. Вказана діяльність може бути визнана окремим видом господарської діяльності – інкубування бізнесу. Інкубування бізнесу як вид господарської діяльності має специфічні ознаки і власне коло учасників: бізнес-інкубатори, суб'єкти малого і середнього підприємництва, органи державної влади і місцевого самоврядування, наділені відповідною компетенцією, споживачі і громадські організації.

3. Бізнес-інкубатор як господарська організація може бути створений як юридична особа відповідно до ЦК і як підприємство відповідно до ГК. Як юридична особа (відповідно до ЦК) бізнес-інкубатор може бути створений у вигляді підприємницького товариства або непідприємницького товариства. Бізнес-інкубатори, створені як під-

приємства, можуть бути таких видів: 1) приватні, що діють на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи); 2) колективні, що діють на основі колективної власності; 3) комунальні, що діють на основі комунальної власності громадян; 4) державні, що діють на основі державної власності; 5) бізнес-інкубатори, засновані на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності); 6) бізнес-інкубатор як спільне комунальне підприємство, що діє на договірних засадах спільного фінансування (утримання) відповідними територіальними громадами.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу бізнес-інкубатор може бути унітарним підприємством або корпоративним підприємством.

Бізнес-інкубатори залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, зокрема до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємства.

4. З огляду на специфіку діяльності бізнес-інкубатора як об'єкта інфраструктури розвитку малого і середнього підприємництва, доцільно ставити питання про встановлення спеціальної форми для створення бізнес-інкубатора на законодавчому рівні.

Перспективними подальшими розвідками у контексті правового забезпечення діяльності бізнес-інкубаторів в Україні вбачаються питання правової регламентації інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва із можливим використанням досвіду правового регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні [6].

ЛІТЕРАТУРА

1. Стрельбіцька Н.Є., Редько Т.В. Мале та середнє підприємництво як фактор економічного зростання ЄС. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 7. Част. 3. 2016. С. 118–124.
2. David J. Storey Understanding the Small Business Sector. London and New York. Routledge, 2016. 355 p.
3. Немченко А.Б., Немченко Т.Б. Бізнес-інкубатори в сфері сучасної державної підтримки розвитку регіональної інноваційної інфраструктури. Наукові праці КНТУ, Тернопіль. Економічні науки, 2010. Випуск 17. С. 36–41.
4. Шевчук Л.Т. Світовий і вітчизняний досвід створення і функціонування бізнес-інкубаторів. Регіональна економіка. 2013. № 1. С. 178–184.
5. Безугла Л.С. Державне регулювання розвитку малого та середнього підприємництва в умовах інформаційного суспільства: автореф. дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.02. К., 2011. 20 с.
6. Завадяк Р.І., Копусяк Я.Ф. Теоретичні основи функціонування та види бізнес-інкубаторів в Україні. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. Випуск 2 (43). 2014. С. 78–81.
7. Савченко В.Ф., Долгополов, М.Г. Бізнес-інкубатори як інструмент державної підтримки розвитку малого підприємництва. Науковий вісник Полісся. № 4 (8), ч. 2, 2016. С. 202–207.
8. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. / Офіційний сайт ВРУ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
9. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. / Офіційний сайт ВРУ. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>
10. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. / Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. / Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18. Ст. 144.
12. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. / Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.
13. Ровний В.В. Проблеми правового регулювання діяльності дорадників та експертів дорадників сільськогосподарської дорадчої діяльності. Наше право. 2015. № 5. С. 124–130.